

Е.А. БАХТАРІ,
Київській Національній Економічній Університет

Р.КОУЗ: ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

В історії економічної науки кінця XIX - XX ст. відбулося народження далеко не одної економічної концепції. У суміші історичних подій та змін цілих епох у мозаїці нових економічних теорій і формується такий напрям, як інституціоналізм. Серед вітчизняної та зарубіжної економічної літератури 90-х років значна частина робіт присвячена аналізу проблем інституціональної економічної теорії. Серед нобелівських лауреатів з економіки у 90-х роках значиться декілька економістів, що проводили дослідження в цьому напрямку – це і Дж.Стіглер (1982), Д.Норт (1993) і Рональда Коуз, який був відзначений у 1991 році фактично за свої нововведення, зроблені у 30-х роках XX ст.

Якщо взяти до розгляду певний історичний проміжок часу, а саме три десятиліття з 30-х до кінця 60-х років XX ст. – отримаємо період формування принципів дослідження Коуза та появу його основних робіт – статей "Природа фірми" (1937 р.) та "Проблема соціальних витрат" (1960 р.) [2, с.87-141; 5, с.33-52]. Таким чином ідея цієї статті полягатиме у розгляді особливостей та принципів дослідження Р.Коуза в саме цей період, до появи нової інституціональної економічної теорії і так званої теорії Коуза.

Слід віддати належне тому факту, що дослідження неінституціоналізму залишається актуальним як у вітчизняних, так і в західних вчених протягом останніх двох десятиліть. Так серед російських економістів відомими стали прізвища Р. Капелюшнікова [1], А.Шастітко [7], А.Олійника [4] та інших, публікації яких присвячені саме інституціональній економічній теорії. Серед західних дослідників виділяються Д.Норт [3], Дж.Ходжсон [6], Т. Еггертссон [8] та інші, що не мало зусиль витратили на аналіз трансакційних витрат, проблеми зовнішніх ефектів, теоремі Коуза та економічних інститутів. Існує ряд дослі-

дників неінституціоналізму і серед вітчизняних дослідників, зокрема С.І. Архієреєв, С. Кузьманов, Т.Семенова, дисертаційні роботи яких присвячені переважно проблемам трансакційних витрат у сьогоdnшній ринковій системі України. Однак на нашу думку цікавим має стати і розгляд особливостей методології Коуза на початку формування його концепції (чому зазвичай приділяється менше уваги), виявлення прийомів, що стали ефективними і виправданими для становлення нового напрямку в економічній науці.

Загальновідомим є факт, що перша стаття "Природа фірми" 1937 року стала широко відомою та цитованою лише через півстоліття після виходу в світ і стала основою, разом із працею "Проблема соціальних витрат" 1960 року, для номінації на Нобелівську премію. Введення у обіг поняття трансакційних витрат не викликало помітного інтересу в наукових колах, які на той час були захоплені ідеями Кейнса. Більше того, ця стаття не зацікавила лібералів-неокласиків, хоча саме критика їх теорії стала лейтмотивом праці Коуза. Як і будь-яка нова ідея, коузівська концепція народилася у потоці критики на адресу попередників, перш за все неокласиків. Ярлик виразу "теорія класної дошки" Коуз повісив на роботу більшості економістів сучасників, наголошуючи на їх відірваності від реального життя.

Сьогодні намаганнями наблизити економічну науку до реального життя людей нікого не здивуєш. Проте для середини 30-х років ставити собі за мету покласти край абстрактним моделям економічної поведінки здавалося неймовірним. Адже ні кейнсіанці, ні ліберали не виділяли таку думку як у щось вкрай необхідне. Коуз же пішов іншим шляхом – відповідь на питання про причини вертикальної та горизонтальної інтеграції слід шукати не в

© Е.А. Бахтарі, 2005

статтях чи підручниках, а на самих фірмах та підприємствах. І він не приховує, що така позиція привела його до виявлення такого явища, як трансакційні витрати, що пізніше буде оцінено економістами як одне з видатних відкриттів економічної науки ХХ ст.

В одній із своїх лекцій, присвячених "Природі фірми" та значенню цієї статті, Коуз посилається на твердження Джоан Робінзон, висловленого в роботі "Economics Is a Serious Subject" (1932) з приводу реалізму припущень, де вона звертає увагу на необхідність для побудови економічної теорії мати зручні припущення. Тобто все зводиться до такої ситуації: якщо економісти відчують свою неспроможність аналізувати те, що відбувається у реальному світі, то вони винаходять уявний світ, лише якому і здатні дати раду. Коуз далі пояснює свою позицію так: "Не такої процедури волів я дотримуватися в 30-х роках. І доказ того – моє намагання знайти пояснення існуванню фірми на фабриках і в конторах, а не в писаннях економістів, яким я непоштиво нависив ярлик – нісенітниця. Витлумачуючи твердження моєї статті, необхідно пам'ятати, що моєю метою було відкрити "реалістичні припущення". А тому я ігнорував головне твердження пані Робінзон і охоче прив'язався до однієї з її фраз, заявивши, що моя концепція фірми "реалістична і зручна" водночас." [5, с.72]

Як відомо, перші ідеї про існування трансакційних витрат Коуз озвучив ще у 1932 році у своїх лекціях. На той час йому було 22 роки і це були перші результати проведених досліджень у Сполучених Штатах. Цей юний вік та певною мірою банальні лінощі (як визнав сам Коуз) призвели до того, що вперше комплексно ідея про існування позитивних трансакційних витрат була опублікована лише через 5 років. Риси, притаманні людині в такому молодому віці, не стали йому на заваді, щоб побачити занадто абстрактний характер неокласичної теорії і розпочати пошуки власного підходу. Хоча і зараз, як Коуз неодноразово зазначав [5, с.79-80], що багато

вчених, хто перечитує його статтю, просто не урахує це важливе методологічне припущення. Вони залишаються прибічниками погляду, що теорії слід обирати, ґрунтуючись на точності їх передбачень, а реалістичність їх припущень насправді ніякого значення не має.

Коуз же, на противагу іншим, став прибічником реалізму і одночасно наполягав на реалістичності передумов і теорій. Критичний підхід Коуза означає прагнення розширення меж економічної теорії, що призводить до виявлення такого елемента, як трансакційні витрати, які "не помічала" ортодоксальна неокласика.

Ще одна особливість підходу Коуза полягає у критиці перевищення значення і ролі абстрактного методу. Хоча сам Коуз в певних межах використовує цей метод у статті "Проблема соціальних витрат" [2, с.103] при аналізі так званого "світу Коуза" (терміну, до назви якого сам Коуз критично ставиться, оскільки не є його автором), в якому світ вбачається таким, що не містить трансакційних витрат. При цьому Коуз підкреслює не тільки невисокий рівень абстрактності, а й широко застосовує теоретичний аналіз емпіричних досліджень типових випадків із економіки США. З ними він був обізнаний під час роботи у комітеті з питань частотного нагляду та аналізу винесених рішень при розгляді численних судових справ.

Як наслідок, з'явилася нова ідея щодо ролі та впливу трансакційних витрат на розподіл прав власності. Оригінальність тут проявилася у вирішенні проблеми зовнішніх ефектів – не шляхом втручання держави і стягнення відповідних податків, а через чітку специфікацію прав власності та зниження трансакційних витрат. Доказова база в такому випадку формувалася на конкретних прикладах, взятих з власного досвіду, а не на складних теоретичних конструкціях чи математичних розрахунках.

Ще одним з вразливих місць неокласики, на яку було спрямовано величезний масив критики, осторонь якої не залишився і Коуз, став раціоналізм поведінки

індивіда. Як зазначає сам Коуз у своїй роботі: "Аналіз тримається на припущеннях, що споживачі максимізують корисність (видумана сутність, що грає, на мою думку, ту ж роль, що й колись ефір у фізиці) і що виробники прагнуть до максимізації прибутку або чистого доходу.... Ми отримали споживачів, що не мають і слідів приналежності до людського роду, і фірми, що не знають, що таке організація і навіть обмін, що здійснюється поза ринками. Створений економічною теорією максимізатор корисності нічим не нагадує звичайну людину, що трясеться у міському автобусі, і взагалі, ніякого чоловіка (чи жінку) ні в якому автобусі. Немає жодних обґрунтувань припускати, що більшість людей зосереджені на максимізації чого б там не було, хіба що власного нещастя, проте навіть в цьому вони не мають повного успіху" [2, с.4].

Коуз критикує не саму ідею раціональності індивіда, а абсолютизацію цього підходу, а отже і спрощене визначення поведінки. Звісно, в цілому кожна людина прагне задовольняти свої потреби і покращувати власне життя. Однак при цьому вона може керуватися іншими міркуваннями (можливо, альтруїстичними), не завжди вести себе раціонально в силу різних чинників. Якщо припускати реалістичність власної концепції, тоді слід вважати що, наприклад, фермер не відмовиться від компенсації за скорочення поголів'я на одну корову, яка хоча б на 10 доларів перевищує доходи від неї. Тому зв'язка реалістичність та обмежена раціональність стає опорною конструкцією методології Коуза.

Принципово важливим виявляється відмінність теоретичного підходу Коуза від представників так званого старого інституціоналізму. Така характерна риса підходу Веблена як аналіз економічної системи в цілому, була відкинута Коузом з самого початку. Натомість у виявленні "природи фірми" та ринку він використовує методологію індивідуалізму, досліджуючи характер трансакцій між індивідами як у середині фірми, так і на відкритому

ринку. Такий прийом виявився доволі ефективним, оскільки причиною існування адміністративних відносин (а не ринкових) в середині фірми виявилися трансакційні витрати, економія на обсязі яких і визначає межі фірми. Отже Коуз розглядає фірму чи економічну організацію не як самостійне утворення чи складовий елемент ринкової системи, а як групу чи об'єднання індивідів. А звідси й відсутність аналізу економічної системи в цілому.

Якщо спробувати дати історичну оцінку підходу Коуза, то необхідно виділити, що період формування цих ідей припадає на десятиліття надзвичайно бурхливого розвитку науки і техніки, так званої НТР у післявоєнний період. Нова епоха почала вимагати нові підходи і прийоми у науковому дослідженні, використовувати весь широкий спектр інструментів і засобів пізнання реальності. Зазначені особливості коузівського підходу стали відповіддю на ці виклики. З іншого боку, підхід Коуза дозволив з'явитися сучасній інституціональній економічній теорії. Основна мета Коуза – наблизити економічну науку до економічної дійсності перетворила сучасну інституціональну економічну теорію на таку, що приймає до уваги не тільки економічні, а й правові, соціальні і інші чинники, наслідком чого стала поява таких концепцій, як теорія трансакційних витрат, теорія вибору, економіка права та інші. Фактично сучасна інституціональна теорія позбавлена тих проміжних пластів, що відділяють глибоко абстрактну теорію від практичних явищ. В цьому плані Коузу деякою мірою вдалося здійснити свої задуми, хоча в своїх останніх публікаціях [9] він продовжує відзначати, що велика кількість економістів залишаються прибічниками "теорії класної дошки".

На завершення пригадаємо слова Сідней Дж. Вінтера, що в заключній частині своєї статті зазначив: "Упродовж минулої половини століття було чітко показано, що економіка набагато швидше змінюється сама, ніж економісти змінюють думку. Ці тенденції розбіжного зростання є підставою для розчарування. Однак, змар-

нувавши принаймні третину століття через те, що "Природу фірми" не сприймали серйозно, дисципліна нині виказує ознаки помітного прискорення поступу. Можливо, провалля між нашим розумінням і дедалі складнішою дійсністю нарешті починає закриватись." [5, с.262]

Література

1. Капелюшников Р. Экономическая теория прав собственности. – М., АН СССР, 1990.- 90с.
2. Коуз Р. Фирма, рынок и право: Пер. с англ. – М.: Дело ЛТД: Catallaxy, 1993.
3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги "Начала", 1997. – 180 с.
4. Олейник А. Институциональная экономика. – М.: Вопросы экономики, ИНФРА-М, 2000. – 416 с.
5. Природа фирмы / Под ред. О.Уильямсона, С.Уинтера. – М.: Дело, 2001. – 360 с.
6. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Пер. с англ. – М.: Дело, 2003.-464 с.
7. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
8. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты / Пер. с англ. - М.: Дело, 2001. – 408 с.
9. <http://coase.org>

Статья поступила в редакцию 10.02.2005